

Slavko Gaberc

IRSKI MOJSTER SODOBNE KOMEDIJE »DELL'ARTE«

G. B. Shaw ob 140-letnici rojstva

Znano je, da se povsod po svetu ljudje radi smejejo, vendar so vzroki za »salve« smeha v posameznih deželah dokaj različni. Smeh ima pač svoje zakone, ki krojijo s krajevnimi navadami in običaji povezano geografijo humorja. Humor v gorah povsem drugače odmeva kot ob morju; ljudje se le redko smejemo istim stvarjem. Poznamo vrsto domislic, ki nikdar ne prekoračijo Le Manchea, in obilico dovtipov, ki »plavajo« le v Sredozemnem morju. Anglosaksonski humor in satira imata poseben čar, ki pa ni podrejen zgolj situacijski komiki, temveč se opira tudi na igro besed, spodrsaljave, napačno povezanih pojmov in podobno. Dežele, kjer se največ smejejo, so tiste, kjer se ljudje najraje smejejo samim sebi in svoji okolici. Irci, nekakšna zvrst južnjakov na severu, so znani kot vročerkvrneži in prepirljivci, vendar se njihova satira precej razlikuje od njihovih sosedov Škotov ali Angležev. V prvih desetletjih našega stoletja so bili med pionirji krščanstva, kasneje pa so kljub večstoletnim bojem med seboj in proti Angležem ohranili pokončno držo in širino duha. Niso zapadli v melanholično filozofijo odpovedi. Prisvojili so si filozofijo radosti, filozofijo smeha, ki pa ni grenak, temveč živ in vesel. Njihovo vodilo pravi, da je resnica, ki ne daje priložnosti za smeh, zlagana. Največji irski pesnik Yeats pravi, da so v njegovi deželi celo starci ljubeznivi, modrijani pa imajo radosten nasmeh. V tej deželi je imel pripovednik že od nekdaj ugleden položaj v družbi. Irci se radi pohvalijo, da je njihovo pokončnost in neuklonljivega duha ohranil narodni ponos. Ta ponos je obenem tudi izvir smešnega in dovtipov, ki se v glavnem nanašajo na dedno osovraženega sosedu – Angleže. »Ena izmed značilnosti angleškega obraza je, da se ga, ko ste ga enkrat videli, sploh ne morete več spomniti«, je nekoč dejal Oscar Wilde. Ta opredelitev Irce še danes navdušuje in morda ni naključje, da so njihovi največji književniki z veliko žlico segali v zakladnico »ljudske« satire in humorja ter tako posredno ali neposredno, hote ali nehoti v svoja literarna dela vnesli večstoletno filozofijo iskrivega duha svojih prednikov.

Georg Bernard Shaw (1856–1950)

Slavni satirik, dramatik in pisatelj Bernard Shaw je v literarni zgodovini označen kot avtor, ki je »hkrati dovolj realist in tudi dovolj skeptik, da vidi socialno bistvo posameznikov in sorazmerja med socialnimi silnicami, kakršne se uveljavljajo v družbi«. Kot sin angleškega protestantskega trgovca in irske učiteljice glasbe se je že v mladosti soočal z različnimi življenjskimi nazori in stranpotmi svojega časa. Ko

se je leta 1876 iz Dublina preselil v London, se je v njegovem življenju marsikaj spremenilo. Kot samouk se je lotil študija estetike in filozofije, zanimal se je za C. Darwina in K. Marxa, ob materi pa se je navdušil za R. Wagnerja in nasploh za glasbeno umetnost. Poleg tega ga je pritegnila tudi socialna problematika in njegovi napori v tej smeri so mu zagotovili mesto »občinskega svetnika« v londonskem Greenwichu. Preživel je s pisanjem člankov in leta 1883 z nekaj somišljeniki ustanovil levo literarno fabijansko družbo in 1906 angleško Delavsko stranko, s katero je, v nasprotju z Marxovim naukom, želel kapitalizem spremeniti z reformami. Svoje nazore je navdušeno in prepričljivo razlagal kot govornik, esejist, romanopisec in dramatik. Brezkompromisno je osmešil viktorijansko nadutost in neusmiljeno kritiziral tako na levi kot na desni. Njegove izzivalno nesramne, ironične puščice nikogar niso pustile ravnodušnega. Pri enih je zbujal simpatije, pri drugih togoto. Znašel se je v središču vrtinca polemičnih spoprijemov svojega časa in buril vsa mogoča čustva. Podrobnejše analize kažejo, da so bila skoraj vsa njegova literarna dela del zavestnega programa, vendar satirično ironični nadih spretno zakriva tendenčnost in poučno vzgojno vlogo gledališča. Prav ta samosvoja literarna žilica mu je omogočila detronizacijo bogov in svetinj oziroma počlovečenje (poosebljenje) junakov. Kljub nekaterim nesoglasjem o pomenu njegovega opusa pa tudi današnja literarna kritika ne more ali ne bi smela prezreti dejstva, da je Shaw v večini del zgodovinsko in filozofsko podprt, družbeno odprt za vse socialne anomalije svojega časa in ne nazadnje tudi izrazilo razumniški. To pa so prav gotovo značilnosti, ki jih v svojih delih lahko sintetizirajo samo največji pisatelji.

Naslednik in nadaljevalec komedije »dell'arte«

V svojem dolgem življenju se je Shaw poleg drugega izkazal tudi z obsežnim pisateljskim opusom, v katerem zasledimo preko petdeset dramskih del. Njegova socialno-kritična misel je prisotna v paradoksalnosti dramskih situacij in razpletih obravnavanih dogodkov oziroma v značajskih črtah glavnih junakov. To so tako imenovane inverzije, ki jih gledalec ne pričakuje in ga napeljujejo na poglobljeno razmišljanje o svojem pogledu na družbene, moralne in filozofske premise. Skratka, gre za prevrednotenje oziroma negiranje lažnih družbenih vrednot, ki so se vkoreninile v tradicionalno konservativnem viktorijanskem obdobju. Shawova kritična ost pa ni naperjena proti junakom na odru, temveč proti gledalcu, ki je bil dotlej vaje neprizadeto spremljati izkoriščanje človeka in siromaštvo, podrejenost zakonskih žena, prostitucijo itd. V dramski umetnosti ga je najprej navdušil H. Ibsen, saj se je tudi sam najraje loteval podobnih družbeno angažiranih tematik. To je bilo opazno že v drami Kandida (Candida, 1894), ki so jo v Veliki Britaniji prvič uprizorili šele leta 1904. Kot dramatik je doživel prvi veliki uspeh leta 1897 v New Yorku, in sicer z igro »Hudičev učenec«. Še več navdušenja pa je med svojimi privrženci doživel z igro »Cezar in Kleopatra«. Shawov življenjski in pisateljski credo lahko strnemo v pisateljevi večkrat ponovljeni premisi, namreč, da se osnovni smisel in namen življenja nahajata v ustvarjalni evoluciji (Creative Evolution) in da je nosilec življenjske moči (Live Force) žena, ki fiziološko in tudi sicer usmerja razvoj človeštva. To idejo je eksplicitno izrazil v komediji »Človek in Nadčlovek« (Man and Superman, 1903). V tej igri je »utelesil« svojo teorijo, ki pravi, da je za nadaljnji napredek človeštva ženska pomembnejša od moškega, poleg tega pa mu omogoča spoznavanje samega sebe in lastne zavesti. Svetovni uspeh je dosegel z dramo »Sveta Ivana« (Saint Joan, 1923), ki je povzročila pravo senzacijo po svetu. Motiv o sveti Ivani je

bil že pred tem velikokrat obdelan v svetovni književnosti, vendar je Shaw ovrgel dotedanje »romantične« interpretacije, saj je menil, da mora dramska zgodba omogočiti zlasti borbo različnih idej med Cerkvijo in posvetno oblastjo. S »Sveto Ivano« si je pridobil dobesedno »ves svet« na svojo stran. Katoliki pa tudi protestanti so se navdušili, ker je dramatik prikazal svetnico, prepričano o svojem poslanstvu – v onstranski veri za tostranska dejanja. Dokazoval je namreč, da je Cerkev ravnala logično, ker je svojčas obsodila Ivano kot krivoverko, v kasnejših časih pa so jo v drugačnih družbenih razmerah drugi in drugačni zastopniki Cerkve, spet po svoje logično, razglasili za svetnico. V svojih delih je Shaw zavračal uradno krščansko religijo in Cerkev kot institucijo, vendar je obenem oznanjal svoja verska spoznanja, v katerih si prizadeva za povzdigovanje človekove biti, k njegovi višji duhovnosti in humanizaciji. Kot družbeni reformator je zagovarjal vse tiste družbene spremembe, ki naj bi po njegovem mnenju zadovoljile osnovne posameznikove ekonomske potrebe. Siromaštvo prikazuje kot največji greh, ki poraja zločine. Zato poziva, da se vsi zavzamejo za odpravljanje siromaštva, saj je to edina pot k višji duhovni realnosti in kakovosti bivanja v tostranstvu. Kot dramatika pa ga je zlasti okupiralo vprašanje, kako religiozno prepričanje vpliva na človekova dejanja. V njegovih dramah z »religiozno« tematiko je to vsekakor osrednje vprašanje, ki ga poskušajo razvozlati glavne junakinje: Barbara v drami »Major Barbara«, Lavinija v drami »Androklej in lev« (Androcles and the Lion), Ivana v drami »Sveta Ivana« (Saint Joan). V teh delih je Shaw ustvaril elemente tragičnega v osebnostih glavnih junakinj, ki se same borijo za prave vrednote, medtem ko oblastniki indiferentno in nonšalantno komaj registrirajo njihova prizadevanja. Shaw denimo duhovito razlaga, da je Ivana z vsem vedenjem, s samozavestjo genialnega, nedolžnega, zelo nevednega dekleta, nehote postavila na glavo tako vrednote fevdalnega sistema kakor tudi Cerkve, ki sta bili tedaj »bistveno mednarodni ustanovi«, zagledani in zaverovani sami vase.

Problem individualne vesti v svetu halucinacij

Kot dramatika Shawa uvrščajo med Ibsnove naslednike, in sicer tiste, ki so se postavili na gledališki oder in za govorniški pult potem, ko so se temeljito soočili z lastno vestjo in kaotičnim, kontradiktornim svetom. S svojevrstnim gledališkim ozračjem, ironijo, prizadeto jedkostjo in pomenljivo simboliko je utrl pot Brechtu, Dürrenmattu in drugim dramatikom. Z odslikavo nasprotja med materialistično in duhovno sfero, ob vsem zaničevanju površne »moderne« vzgoje, ki prezre »vitalno pomembnost, kakršno lahko simbolizirajo podobe verskih halucinacij«, Shaw dokazuje, da gre res za halucinacije. V predgovoru drame »Sveta Ivana« namreč ugotavlja: »Vse popularne religije na svetu so postale čutom sprejemljive z zborom legendarnih osebnosti, z Vsemogočnim očetom ter včasih Materjo in Božjim otrokom kot osrednjimi osebnostmi. Duševnemu pogledu so prikazane že z otroštvom; posledica je halucinacija, ki se, globoko vtisnjena v (pod)zavest, drži človeka v življenje ... (v: The mere Iconography does not matter). Vendar je k temu potrebno dodati, da ima Shaw pri tovrstnih razlagah v mislih zlasti evropske, ne pa drugačne velike azijske vere. Pri njem je vseskozi opazno poglobljeno razmišljanje o problemu individualne vesti, ki se upira »ukazani usmerjenosti«, ne glede na to, s katere strani je le-ta vsiljena. Ker je zavzeto, čeprav zgolj ljubiteljsko študiral tudi zgodovino, je moral de facto trčiti tudi ob pojem narodne zavesti oziroma angleškega tradicionalnega imperialističnega nacionalizma, ki se mu je še posebej kot Irec rogal na vse

mogoče načine. Nobelovo nagrado je prejel leta 1926 (za leto 1925), in sicer »za literarno delo, prežeto z idealizmom in humanostjo ter za duhovito satiričnost, pogosto spojeno s prav posebno pesniško lepoto«. Velik vpliv na njegovo literarno ustvarjalnost pa je imela tudi likovna oziroma zlasti glasbena umetnost. Manj znano je, da se je v letih 1886/89 preživil kot umetnostni kritik, v letih 1888/94 pa je bil zaporedoma glasbeni kritik dveh časopisov. Njegovo mladost sta zaznamovala ukvarjanje s politiko (socialno delo) ter istočasni študij Marxovega Kapitala in Wagnerjevih partitur. Ta dvojnost pa ga je dejansko spremljala vse življenje in sorazmerno pozno pripeljala do prvega dramskega dela, do gledališkega odra (1892), ki ga je vse dotlej poznal zgolj kot kritik. Zelo zgovorna je njegova avtobiografska izpoved v sestavku »Religija klavirja«: »Sam sem se približno s šestnajstimi leti naučil brati note; in od tistih časov dalje sem sosedom povzročal nepopisne muke, ne da bi kadarkoli kakšnemu človeškemu bitju povzročil najmanjše veselje – razen sebi samemu.« Klavirsko avtodidaktično navdušenje mladega Shawa sodi med tiste lepe in hudomušne »duševne nesramnosti«, s katerimi je tako rekoč vse življenje presenečal sodobnike. Kaj pomenijo note in ključ klavirskih tipk iz diagrama, se je preprosto naučil iz knjig, nato vzel v roke klavirski izvleček uverture Don Giovannija in tako sta se pri njem začeli »spogledovati« glasbena in literarna ustvarjalnost. S pridom je namreč izkoriščal klavirske izvlečke in pevske partiture ter preko skladateljev (npr. Donizetti, Verdi, Beethoven, Händel, Schumann, Mozart itd.) spoznal številne pisce, kakršni so bili, denimo: V. Hugo, Schiller, Goethe, Beaumarchais, Molière in druge.

Notranji odmevi in odsevi v pričakovanju katarze

Mlademu Bernardu Shawu se je ustvarjalna iskra torej vnela s pomočjo glasbene umetnosti, saj je preko glasbe preizkušal notranjo vrednost vseh piscev, s katerimi se je srečal. Sam razlaga, da je vsako glasbo, na katero je naletel, raziskal »glede na njeno poetično in dramsko vsebino« in je najraje preigraval strani, na katerih je našel dramsko izrazitost ali poezijo, nikoli pa se ni vračal k tistim, kjer je glasba v ozaljšavah obstajala sama zase in ni imela nobene prave vsebine. Vse tisto, česar si ni mogel pričarati s klavirskimi zvoki, pa je nadomestil z duševnimi slutnjami, ki so se mu spremenile v resnična doživetja. Tak postopek je razlagal kot duševno odločitev za pot do spoznanja lastne podobe, ki naj bi bila dostopna vsakomur. Tako je Shaw hkrati spoznaval preteklost, bodisi v patetičnih in bolj zunanjih (dekorativnih gestah), ali pa, nasprotno, v globinah doživljanja, obrazloženih preko dognanega sloga kultiviranih obdobj Mozartovih oper in drugih glasbenih umetnin. Tudi odrske izraze celotne evropske preteklosti je spoznaval preko oper, pa ne samo plemenitosti visokoletečih misli, temveč tudi vulgarnosti, ki so se vedno znova porajale in dobile tudi v glasbi določno obliko. Shaw je bil vse življenje mogočna medijska osebnost, govornik, politik, publicist in odrski človek, ki je globoko preniknil v teorijo dramatike in življenja. Ob vsej tej »osredotočenosti nase« pa je gojil tudi t.i. etiko čustvene kulture, ki ji velja prisluhniti tudi v današnjih časih: »V tistem sorazmerju, v katerem se človek razvija, skuša doseči nove popolnosti uživanja, pri zasledovanju katerih se ali uniči ali razvija nove sposobnosti uživanja... ali razvija različne vrste stvarnih užitkov do požrešnosti, pijanstva itd. ali pa razvija čustvovanje, dokler čustvo ne postane poetično in ga usposablja, da z veseljem misli na stvari, ki so bolj plemenite«. Očitno je torej, da se je Shaw zavedal, kako mora vse, kar se s človekom dogaja v (zunanjem) svetu, imeti

ustrezen odmev v njegovi notranjosti (nekakšno introspekcijsko povratno informacijo). Za ohranjanje tega celovito osebnostnega neprekinjenega stika pa so notranji odmevi in odsevi še posebej pomembni. Iz Shawovih življenjskih modrosti bi lahko marsikatero spoznanje črpali tudi politiki, ki pa so praviloma, tako včeraj kot danes, preveč podvrženi površnostim t.i. dnevne politike in egonarcizma. Med najbolj popularnimi Shawovimi dramskimi deli je še danes komedija »Pygmalion« (Pygmalion, 1912), ki zasmehuje človeške slabosti in družbeno hipokrizijo, pred katero ni imuna nobena družbena ureditev. V omenjeni igri pisatelj zasmehuje predsodek, ki je dolgo prevladoval v Angliji in drugod po Evropi, namreč, da sta kultivirani govor in lepa oblačila že sama po sebi znamenje stanovske pripadnosti višjim družbenim slojem. To zmotno, vendar edino zveličavno mnenje je bilo dolgo časa usodna osnova za določanje človekovih moralnih in etičnih vrednot, ki pa ga je Bernard Shaw krepko osmešil tudi v drugih komedijah. Zagovarjal je namreč tudi prepričanje, da mora vsak pisec klasičnih komedij »doseči moralno katarzo tako, da čim bolj zasmehuje napake družbe in njenih moralno izprijenih posameznikov«. Zato pa tudi preveč ne preseneča dejstvo, da je ustvaril toliko krepkih, odrsko učinkovitih postav in toliko ljudem zbudil vest z značilno irsko pikro duhovitostjo. S prenikavimi in vseobsegajočimi šalami pa je tudi tolikokrat zbudil smeh v občinstvu, da začne miselno razgiban človek nujno dvomiti o mnogih »vrednotah« našega časa. V eni njegovih zadnjih komedij »nastopa« tudi veliki fizik Isaac Newton, ki je moral zagovarjati paradoks svoje znanosti. Neka dama mu zabrusi: »Ampak vaše številke lažejo!« Newton pa se ne pusti vreči s tira in odgovori: »Gospa, številke ne morejo lagati, ker ne morejo čutiti. To je njihova glavna prednost in glavna slabost.« Umetniška prepričljivost Shawovih likov nadomešča oziroma premošča njegovo velikokrat prenaglašeno moralizatorsko poanto, v najsvetlejših trenutkih pa je nedvomno velik pesnik značajev. Kot preudarni kritik raznih umetnostnih zvrsti in mnogih družbenih anomalij je izrekel veliko življenjskih modrosti, vrednih vsega upoštevanja v današnjem času. Njegov smeh je zdravilen kot *joie de vivre*, preganja histerijo in komplekse. Shawov literarni opus in njegova duhovna oporoka torej živijo še naprej na gledaliških odrih po vsem svetu, žal pa to ne bi mogli trditi za filmsko umetnost, ki se zaradi slabih filmov ni kaj prida izkazala (npr. »Hudičev učenec« ali musical »My fair lady«, napisan na motiv igre Pygmalion), saj je popolnoma sprevrgla avtorjevo sporočilo v pogrošno farso novodobnega neobarbarizma. Na srečo je Georg Bernard Shaw živel v literarni družini, ki je zapisovala njegove duhovite domislice in zbadljivke, tako da so se ohranile v izvirni obliki in jih v krajšem izboru predstavljamo kot dodatek k pričujočemu prispevku.

Dodatek (izbor domislic G. B. Shawa)

Veliki irski pisatelj ni rad dajal intervjujev. Vztrajnemu novinarju pa je vendar uspelo priti do njega in ga vprašati: »Ali verjamete, da bodo evropski narodi nekoč uredili spore in začeli nazadnje živeti kot velika družina?« Odgovor se je glasil: »Toda saj že zdaj ravnajo drug z drugim kot člani kake velike družine.«

V družbi so se pomenkovali, kaj bi si kdo izbral po smrti: nebesa ali pekel. »Kam bi šli vi, mojster Shaw?« se nekdo obrne do pisatelja. »Glede podnebja bi se odločil za nebesa, kar zadeva družbo, bi se pa dosti raje znašel v peklu«, se odreže strupeni Irec.

Znana dama je rekla Shawu, da storita moški in ženska najpametneje, če se zgodaj poročita. Pisatelj se je pikro nasmehnil in odvrnil: »Žal sem drugačnih misli! Ko postane ženska pametna, začne misliti, kako bi se omožila, ko postane moški pameten, je pa že oženjen.«

Poglavje zase je pisateljevo delo s »skritimi« talenti. Mlad pisatelj mu je poslal svoje novo delo v oceno. Shaw mu je kratko odgovoril: »Vaše delo vsebuje mnogo lepega in mnogo novega. Toda – kar je novo, ni lepo, in kar je lepo, ni novo.«

Mlad igralec je prosil Shawa, naj mu napiše kako priporočilo, in ta mu je ustregel z naslednjimi besedami: »Najtopleje vam priporočam igralca R. Igra Hamleta, Cezarja, Shylocka, bridge in biljard. Biljard igra najbolje.«

Pisatelja je obiskal neki oče, ki je bil v skrbeh zaradi svojega sina. »Zelo nadarjenega fanta imam, vendar se ne more odločiti, ali naj se posveti slikarstvu ali pisateljstvu. Oboje ga veseli. Kaj mu svetujete vi?« Shaw pa ni imel takega očeta prvič pred seboj in je kratko rekel:

»Kar pisatelj naj postane!«

»Zakaj pa?«

»Zato, ker je papir cenejši od platna.«

K Shawu je prišel nadobudni mladenič in mu začel razlagati, da je pustil študij medicine, ker bi se rad posvetil književnosti in tako koristil človeštvu.

»Zato pa ni potrebno, da bi postali književnik«, je pripomnil pisatelj.

»Zakaj?« je vprašal študent radovedno.

»Vi ste postali zaslužni za človeštvo že s tem, ker ste se odrekli študiju medicine.«

Nekdo je vprašal pisatelja: »Ali verjamete, da je tisti, ki se oženi v petek, vse življenje nesrečen?« Shaw je odgovoril: »Seveda verjamem, zakaj pa naj bi bil petek izjema?«